

Anna Kubisztal

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ (doktorantka)

Jorge Dias – najwybitniejszy portugalski etnolog

W tej pracy pragnę przedstawić postać badacza Jorga Dias'a, jednego z najwybitniejszych etnologów XX wieku pracujących w Portugalii w latach 1930–1970. Zaprezentuję także dwie najbardziej znane jego prace ukazujące społeczność wiejską oraz plemię Makonde. Opiszę również badania, które po raz pierwszy zostały poprowadzone przez tego etnologa w krajach kolonialnych będących pod portugalskimi rządami.

* * *

António Jorge Dias¹ urodzony w 1907 roku w Porto, zmarł w 1973 roku w Lizbonie. Ukończył studia doktoranckie z antropologii na uniwersytecie w Monachium i przyjechał do Santiago de Compostella. Następnie w 1947 roku został zaproszony do pracy w Porto przez antropologa fizycznego Mendes'a Correia. Miał poprowadzić *Secção Etnografica do Centro de Estudos de Etnologia Peninsular* czyli *Etnograficzną Sekcję Centrum Studiów Etnologii Półwyspu*. Z biegiem czasu jego podejście coraz wyraźniej odbiegało od mało tolerancyjnego podejścia Mendes'a. W 1956 roku Jorge Dias zrezygnował ze współpracy z antropologami fizycznymi i przeniósł się do Coimbrы i Lizbony. Niestety jego doktorat obroniony w Niemczech nie został zaakceptowany, został zmuszony do zrobienia drugiego. Co jest ważne, stworzył grupę współpracowników, z którymi podejmował większość badań i zadań naukowych. Należeli do niej: jego druga żona Margot Dias, Ernesto Veiga de Oliveira, Fernando Galhano, Benjamin Pereira oraz Viegas Guerreiro².

Przyjazd Dias'a do ojczyzny przyczynił się do odnowienia przez portugalskie instytucje akademickie współpracy międzynarodowej oraz zintensyfiko-

¹ Zob. http://www.folclore-online.com/pessoas/textos/100_anos_antrop_portugal.html#.VnGuhVXhBD8 [dostęp: 1.12.2015].

² Viegas Guerreiro dołączył do grupy współpracowników Jorge'a Dias później, jednak to on został autorem czwartego tomu monografii *Os Macondes de Mozambique*. Pierwszej książki poświęconej etnologicznym badaniom społeczności plemiennych prowadzonej przez portugalskiego etnologa.

wanie współdziałania z ośrodkami i stowarzyszeniami zagranicznymi. Współpracował z brazylijskim etnologiem Gilberto Freyre³, a także z wieloma innymi kolegami z Europy oraz Ameryki. Utrzymywał stałą kooperację z profesorami i badaczami z Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku. Ponadto między innymi brał udział w pracach na Uniwersytecie Witwatersrand w Johannesburgu, a także na Uniwersytecie Stanford w Kalifornii. Jorge Dias był cenionym badaczem na antropologicznej scenie międzynarodowej czego świadectwem jest wybranie go w latach 1954–1956 na sekretarza generalnego *Comissão Internacional de Artes e Tradições Populares* czyli *Międzynarodowej Komisji Sztuki i Tradycji Chłopskich*, która w 1964 roku została przekształcona we współcześnie znany SIEF czyli *Societe International d'Ethnologie et Folklore*. Natomiast w 1965 roku zebrał grupę naukowców, która założyła czasopismo *Ethnologia Europea*. Prace naukowe Diasa były zakrojone na szeroką skalę, między innymi warto wspomnieć jego zaangażowanie w rozpoczęcie dialogu pomiędzy uniwersytetami hiszpańskimi i brazylijskimi, prowadzenie przez niego pracy w różnych krajach europejskich i amerykańskich, zorganizowanie międzynarodowych kolokwiów i spotkań, publikowanie w zagranicznych czasopismach oraz wyjazd naukowy do Stanów Zjednoczonych w latach 1950–1960. Etnolog został zaproszony do udziału w kolokwiach pod tytułem *Anthropology Today*⁴ zorganizowanych przez Fundację Wenner – Gren zajmującej się badaniami antropologicznymi. Świadectwem tego, jak liczącą się postacią był na międzynarodowej scenie antropologicznej Jorge Dias, ilustrują artykuły napisane do książki poświęconej temu wybitnemu etnologowi pod tytułem *In Memoriam António Jorge Dias* (1974) oraz w pracy pod tytułem: *Estudos em Homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira*⁵.

* * *

Dias poza dużym zaangażowaniem w prace naukowe prowadzone na skalę międzynarodową wraz ze swoimi współpracownikami prowadził badania w ojczyźnie. Jego studia badawcze były prowadzone w czterech głównych aspektach.

³ Gilberto de Mello Freyre, brazylijski antropolog, ukończył Uniwersytet Columbia w Nowym Jorku, gdzie współpracował z Franz'em Boas'em.

⁴ Zob. Stocking G., *Volkgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, University of Wisconsin Press, Madison 1999.

⁵ Baptista F., Brito Pais de J., Pereira B., *Estudos em Homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira*, Instituto Nacional de *Investigação Científica*, Lizbona 1989, s. 569–580. W książce tej artykuły są dedykowane Diasowi przez ponad 15 zagranicznych antropologów, między innymi takie postacie jak: Meyer Fortes, Max Gluckman, M. G. Marwick czy John Beattie.

Pierwszy był kontynuacją prac badawczych mistrzów portugalskiej etnografii. Dotyczyły badań nad portugalską kulturą materialną. Monografie w dużej mierze były opracowane przez zespół kierowany przez Diasa. Etnolog napisał klasyczny tekst dotyczący pługów oraz spichlerzy portugalskich, a wraz z Ernesto Veiga de Oliveira i Fernando Galhano monografię dotyczącą sprzętu podnoszenia wody do nawadniania, tradycyjnych systemów szlifowania. Należy zauważyć, że te badania opierały się na zrozumieniu jakie było zastosowanie danych przedmiotów w życiu codziennym, a także wynikające z tego relacje międzyludzkie oraz sposoby operowania nimi. Były one prowadzone na szeroką skalę, tak aby ukazać jak najpełniejszy portret kraju i jego bogatą kulturę. Ich rezultatem było wydanie atlasu *Atlas Etnológico de Portugal*⁶. Prezentował on systematyczny wykaz etnograficznych artefaktów i urządzeń rolniczych, między innymi takich jak pługi, czy spichlerze. Do wykonania pracy nad atlasem wykorzystał metodę „rozbudowanych ankiet” zaczerpniętą od geografa społecznego Orlando Ribeiro. Warto również wspomnieć, że tak jak mistrzowie antropologii portugalskiej, przede wszystkim Adolfo Coelho oraz jego bezpośredni nauczyciel Rocha Peixoto, Dias podejmował refleksję nad drogami rozwoju antropologii portugalskiej. Ukazały się liczne eseje dotyczące dyrektyw w podejmowaniu problematyki i kierunku prowadzenia badań, wykorzystywaniu metod oraz teorii badawczych, a także rozważań nad stanem i kierunkiem rozwoju dyscypliny.

* * *

Drugi aspekt dotyczy studiów nad społecznościami górskimi. Etnolog podejmuje te prace widział potrzebę kompleksowego badania kultury chłopskiej, a także dokumentowania życia społeczności chłopskich, które dynamicznie się zmieniają. Rezultatem tych badań było powstanie najważniejszych portugalskich monografii tego okresu pod tytułem: *Vilarinho da Furna. Uma aldeia comunitária*⁷ oraz *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril*⁸. Dysertacje dotyczą refleksji nad „komunitaryzmem rolno-pasterskim” oraz egalitarną organizacją zbiorową w północnej Portugalii. Dias prowadząc badania, próbował określić właściwości każdego z najmniejszych elementów danej kultury. Uważał, że każdy z nich tworzy kulturową mozaikę danego regionu Portugalii. Poszukiwał różnorodnych wpływów zewnętrznych, a także zwracał uwagę na czynniki geograficzne oraz specyficzny historyczny wkład. We wstępie do *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril* pisze: (...) zapowiem interesująca mnie problema-

⁶ *Atlas etnológico de Portugal continental: I*, red. Dias J., Galhano F., Centro de estudos de etnologia peninsular, Instituto de alta cultura, Porto 1947–49.

⁷ Dias J., *Vilarinho da Furna. Uma aldeia comunitária*, Instituto de Alta Cultura, Porto 1948, która była rozprawą doktorską Dias’a.

⁸ Dias J., *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril*, Instituto de Alta Cultura, Porto 1953.

tykę, na przykładzie studiów w Rio de Onor, która polega na próbie umieszczenia jej [społeczności – przyp. A.K.] w całość historyczno-kulturową wywodzącą się z przeszłości⁹.

Anonsuje także, że jest ona miejscowością, gdzie istnieje typowy przykład organizacji społecznej w Portugalii. Dodaje: niedostatecznie znam co jest na ziemi hiszpańskiej, nie wolno mi nawiązywać do reszty Półwyspu, ale wierzę, że nie ma dziś żadnej społeczności półwyspu, gdzie istnieje najstarsza organizacja [społeczna – przyp. A.K.] zachowana tak doskonale i intensywnie¹⁰.

Książka *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril* ilustruje niezwykle dużo szczegółów charakterystycznych dla omawianej społeczności. Nie jest moją intencją by dokonać analizy tej pracy, natomiast krótko pragnę przedstawić jej strukturę. Składa się z „przedmowy”, prezentującej między innymi sytuację polityczną, która miała istotny wpływ na prowadzenie badań oraz wydanie monografii. Następnie jest „wprowadzenie” opisujące między innymi cel pracy, powód dla którego wybrał tą miejscowość, metody pracy oraz teorie, do których nawiązywał. Jak sam zauważa *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril* stanowi „pierwsze studia nad społecznością (...) z zastosowaniem funkcjonalizmu”¹¹. Warto nadmienić, iż autor odwołuje się do teorii wypracowanych przez Ruth Benedict¹². Natomiast Brian O’Neil¹³ wskazuje, iż wykorzystuje koncepcję Erica Wolf’a dotyczącą „zjednoczonej wspólnoty”¹⁴. Następnie w pracy znajdują się dwadzieścia dwa rozdziały prezentujące różnorodne aspekty życia społeczności mieszkającej w Rio de Onor w Portugalii. Pierwsze trzy rozdziały dotyczą ogólnych zagadnień związanych z omawianą wsią: rys historyczny, środowisko naturalne, inne aspekty swoiste dla tej wsi. Czwarty omawia budynki i urządzenia publiczne, natomiast piąty szczegółowo opisuje strukturę społeczną, w tym organizację wspólnoty wiejskiej, rodzinę, aspekty związane z prawidłowym funkcjonowaniem społeczności itd. Szósty i siódmy rozdział dotyczy gospodarki, handlu, sztuki i rzemiosła. Kolejny omawia narzędzia rolnicze, samochody i transport. Dziewiąty w całości jest poświęcony ubiorowi, natomiast dziesiąty

⁹ Dias J., *Tamże*, s. 25.

¹⁰ Dias J., *Tamże*, s. 13.

¹¹ Dias J., *Tamże*, s. 11.

¹² Benedict R., *Wzory kultury*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 1999; *Chryzantema i miecz. Wzory kultury japońskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1999, 2003.

¹³ Antropolog pracujący w Portugalii. <http://www.degois.pt/visualizador/curriculum.jsp?key=5072228070267150> [dostęp: 11.09.2015].

¹⁴ Wolf E., *Closed Corporate Peasant Communities in Mesoamerica and Central Java*, [w:] *Peasant Society: A Reader*, red. Potter J., Foster G., Diaz M., Little – Brown – and Co., 1967 Boston, s. 230–246; *Peasant*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1966; *The Vicissitudes of the Closed Corporate Community*. Prezentacja wygłoszona podczas 82-go Corocznego Spotkania Stowarzyszenia Amerykańskiej Antropologii, Chicago 1983, 16–20 Listopada. Podają za: O’Neill B., *Social Inequality in a Portuguese Hamlet Land, Late Marriage, and Bastardy, 1870–1978*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 3.

pożywieniu. Kolejne trzy rozdziały omawiają zagadnienia związane z kultem religijnym również w odniesieniu do przeszłości, rytuałami przejścia, takimi jak narodziny, chrzest, czy ślub, a także obrzędami i ceremoniami dorocznymi. Czternasty i piętnasty rozdział dotyczą tańców, instrumentów muzycznych, śpiewów i pieśni, a także gier i zabaw oraz sportu. Kolejny rozdział łączy w sobie problematykę sztuki ludowej i dziecięcej. Siedemnasty rozdział opisuje kwestie związane z łowiectwem i rybołówstwem. Kolejne dwa opisują przysłowia, sentencje, pseudonimy i zagadki, a także historie i opowieści ludowe. Dwudziesty rozdział szczegółowo omawia zagadnienie emigracji i kontrabandy. Dwudziesty pierwszy nazwany jest *Człowiek* i porusza kwestie fizyczne, jak i mentalne, relacje między płciami, koncepcji życia oraz czasu, a także domu i rodziny oraz dzieci. Ostatni rozdział ukazuje rozważania i wnioski istotne dla tematyki poruszonej w tej monografii. W *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril* Dias dokonał wielopłaszczyznowego opisu zebranych materiałów źródłowych. Zamieścił szczegółową deskrypcję ilustracji, przytaczał przysłowia, piosenki, zaklęcia magiczne, a także analizę pełnionych funkcji w społeczności, ich zachowań oraz obrzędów. Skrupulatnie przeanalizował problematykę związaną nie tylko z kulturą materialną, ale także z relacjami społecznymi.

Ponadto warto dodać, że Rio de Onor oraz Vilarinho da Furna były miejscowościami znajdującymi się na północy kraju, a ich położenie w paśmie górzystym, według Dias'a, gwarantowało mu izolację od czynników zewnętrznych.

Społeczności były wyjątkowo zachowane, gdzie etnolog mógł studiować, jak w laboratorium, formy organizacji społecznej, której korzenie pochodziły z protohistorii¹⁵.

Rio de Onor jest położone w paśmie górskim w prowincji Tras-os-Montes e Alto Douro. W 1940 roku populacja wioski sięgała 228 osób, a dobrze działająca rada wsi doprowadziła do całkowitej niezależności Rio de Onor i utrzymania samowystarczalnej gospodarki chłopskiej. Dias widział w organizacji badanej wioski „pewnego rodzaju małe Państwo, które może stanowić reprezentanta demokracji”¹⁶. Rio de Onor opisane przez Dias'a jest z mumifikowaną archaiczną formą niemieckiej pastoralnej tradycji.

Monografia ta stanowi punkt zwrotny w historii antropologii portugalskiej. Wielu badaczy, z kolejnych pokoleń, prowadzących studia nad społecznościami odwołuje się do niej. Poza niezwykle bogatym opisem Dias wykorzystał funkcjonalizm, który wskazał na cechę wyróżniającą Rio de Onor czyli równość społeczną. Poniższy cytat stanowi jej egzemplifikację:

¹⁵ Dias J., *Algumas Consideracoes acerca da Estrutura Social do Povo Portugues*, [w:] *Revista de Antropologia*, t. 3, nr 3, 1955, s. 1–20, Wydawca Revista de Antropologia, s. 6. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/41615624?uid=3739256&uid=2&uid=4&sid=21105233858643>.

¹⁶ Dias J., *Rio de Onor...*, s. 82.

Jedną z fundamentalnych stałych tej kultury jest jej respekt dla organizacji społecznej, który w całości jest zorientowany na życie zbiorowe. Inną stałą związaną z ich przeszłością, jest duch braterstwa i tolerancji, który powoduje, że mieszkańcy wsi żyją bez podziałów i w doskonałej harmonii z ich sąsiadami. Wszystko jest wykonywane w atmosferze świętowania, bez zgrzytliwości i wrogości (...) Ten styl życia odbija się na wychowaniu. Dzieci dorastają w wolności, biorą udział w festiwalach, tańcach i śpiewach obok dorosłych (...) jedna generacja podąża za następną w harmonii, szczęściu i równowadze¹⁷.

Ponadto jeden z jego informatorów podkreślił równość jako wyjątkową cechę jego społeczności w przeciwieństwie do sąsiadującej miejscowości: „W innych wsiach są zawsze dwa albo trzy bogate domy, które mogą pomóc innym w potrzebie. Ale tutaj wszyscy jesteśmy równi”¹⁸. Dias był przekonany, że znalazł społeczność, która jest przykładem chłopskiej równości. Wszyscy mieszkańcy wsi byli równi, a próby wywyższenia się w jakimkolwiek aspekcie były blokowane przez radę wiejską.

Dias wykorzystał organiczny model struktury społecznej zaczerpnięty od Ruth Benedict. Z jednej strony Dias skonkludował, że struktura osobowości mieszkańców Rio de Onor była „dionizyjska”¹⁹. Natomiast w innym miejscu odwołał się do pracy Roberta Redfield’a *The Little Community*:

Wspólnota chłopska, którą odwiedziłem podczas mojej wyprawy na północ w region gór ukazuje wszystkie charakterystyczne cechy małej społeczności zdefiniowanej przez Redfield’a. Ukonstytuowali autonomiczną, homogeniczną grupę, samowystarczalną ekonomicznie, wyraźnie ograniczoną, odizolowaną przez pastwiska i pola graniczne, które tradycyjnie należą do całej grupy²⁰.

Jak zauważył Brian O’Neill obydwa te spojrzenia należą do organicznego modelu społeczeństwa i w przypadku studiów Diasa nie wykluczają się²¹.

Praca *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril* jest niezwykle ważna dla rozwoju antropologii w Portugalii, jednak przyniosła też dużo szkody. Po pierwsze kolejne pokolenia badaczy spodziewały się odnaleźć podobne społeczności w regionie portugalskich gór, co mogło przeszkodzić im w wykonaniu poprawnej analizy danej społeczności. Zdarzało się, że wyciągali błędne wnioski. Ponadto warto zauważyć, że po wielu wizytach badaczy, filmach i popularności wizerunek Rio de Onor był odmienny od jego rzeczywistej tożsamości społecznej. Została uznana za miejscowość egzotyczną i przykład perfekcyjnej wsi. Praca Diasa miała tak duży wpływ, że lata później mieszkańcy Rio de Onor odpowiadali na pytania turystów cytując fragmenty z książki. Obraz wiejskiej

¹⁷ Dias J., *Tamże*, s. 329.

¹⁸ Dias J., *Tamże*, s. 96.

¹⁹ Dias J., *Tamże*, s. 315.

²⁰ Dias J., *Portuguese Contribution to Cultural Anthropology*, Witwatersrand University Press, Johannesburg 1961, s. 83.

²¹ O’Neill B., *Social Inequality in a Portuguese Hamlet...*, s. 4.

równości namalowany przez studia Dias'a miał długotrwały wpływ na portugalską etnologię, jak i na umysły mieszkańców omawianej wsi²².

Książka ta została doceniona nie tylko na gruncie rodzimym, ale również jej wartość została zauważona poza granicami Portugalii. Warto podkreślić, że stała się one inspiracją do badań dla kolejnych pokoleń antropologów. W odniesieniu do monografii *Rio de Onor* została napisana rozprawa doktorska *Retrato de aldeia com espelho: Ensaio sobre Rio de Onor*. Jej autor Joaquim Pais de Brito poprowadził kilkumiesięczne badania w Rio de Onor i zaobserwował dynamiczne zmiany w tej społeczności. Również Brian O'Neil, ówczesny doktorant Antropologii Społecznej na London School Of Economics Political Science, został zainspirowany monografią Diasa, czego konsekwencją było poprowadzenie podobnych badań na północy Półwyspu Iberyjskiego.

* * *

Trzeci aspekt studiów badawczych jest związany z potrzebą poznania i scharakteryzowania kultury portugalskiej, a także ze zjawiskiem nazwanym przez João Leal'a²³ „antropologią budowania narodu”. Tematyka ta jest podjęta w eseju pod tytułem *Os Elementos da Cultura Portuguesa*²⁴, w którym Jorge Dias dokonuje charakterystyki osobowości i etosu Portugalczyków. Drugą pracą ukazującą powyżej wymienioną problematykę jest *Tentâmen de Fixação das Grandes Áreas Culturais Portuguesas*. Etnolog wykorzystuje w niej trójstronny model wypracowany przez geografa Orlando Ribeiro, który przede wszystkim analizował heterogeniczność kultury portugalskiej z perspektywy geografii społecznej. Natomiast Dias w tej pracy dokonuje charakterystyki społeczno-kulturowej w trzech strefach Portugalii: Portugalii Atlantycznej, Górskiej i Południowej²⁵.

* * *

Dias'a interesowały nie tylko studia prowadzone na ojczystej ziemi, był pierwszym portugalskim intelektualistą, który widział potrzebę poprowadzenia badań dotyczących społeczeństw plemiennych z portugalskich kolonii. Stały się one kanwą, na której rozwinęły się studia w ramach antropologii kulturowej i społecznej w Portugalii. Sytuacja polityczna w koloniach była niezwykle

²² O'Neill B., *Tamże*, s. 3–5.

²³ João Leal – portugalski antropolog. <http://www.fcsh.unl.pt/faculdade/docentes/ljaf> [dostęp: 1.12.2015].

²⁴ Dias J., *Os Elementos da Cultura Portuguesa*, [w]: *Estudos de Antropologia*, t. 1, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lizbona 1990, s. 135–157.

²⁵ Zob. Lela J., *Antropologia em Portugal. Mestres, Percursos, Transições*, Livros Horizonte, Lizbona 2006.

trudna, panowały wojny domowe i z tego względu władze reżimu zdecydowały się na poprowadzenie badań antropologicznych, które miały ułatwić im nadzór nad koloniami. Dias wraz z wyznaczoną przez Salazara²⁶ grupą wyjechał do Mozambiku, aby poprowadzić badania wśród plemienia Makonde²⁷. W tym czasie rozpoczęła się tam wojna kolonialna. Wybór miejsca prowadzenia badań nie był przypadkowy nawiązywał do badań, które prowadził jego niemiecki promotor. Rezultatem wielomiesięcznych badań było wydanie czterotomowej monografii pod tytułem *Os Macondes de Mozambique*. Publikacja tego dzieła stała się momentem przełomowym w prowadzeniu, a właściwie w podjęciu badań dotyczących społeczeństw plemiennych w dziejach antropologii portugalskiej. *Os Macondes de Mozambique* po raz pierwszy zostało opublikowane w latach 1964–1970. Pierwszy tom dotyczy aspektów historycznych i ekonomicznych, drugi kultury materialnej, trzeci omawia problematykę życia społecznego i kulturowego plemienia Makonde. Natomiast czwarty dotyczył wiedzy ludowej tego plemienia oraz języka, literatury i zabaw. Należy zaznaczyć, że czwarty tom został napisany pod redakcją Manuel'a Viegas Guerreiro, ze względu na przedwczesną śmierć Diasa. Publikacja ta jest uważana za ważny dorobek naukowy w dziejach antropologii portugalskiej, była wielokrotnie wznawiana. Na podstawie materiałów źródłowych zebranych przez Margot Dias, w tym amatorskich filmów dokumentujących ich badania, powstał w 1997 roku film pod tytułem: *Guia para os filmes realizados por Margot Dias em Mocambique 1958/1961* zrealizowany przez Catarina Alves Costa²⁸ zajmującą się antropologią wizualną²⁹. Badacze historii antropologii portugalskiej oraz afrykaniści poszukiwali odpowiedzi na pytanie: dlaczego Dias zdecydował się na poprowadzenie całkowicie nowatorskich i przełomowych badań, a także dlaczego dokonał tego tak późno? Rui Perreira we wstępie do ponownego wydania *Macondes de Mocambique*

²⁶ António de Oliveira Salazar – portugalski polityk, ekonomista, pełnił funkcję między innymi premiera, ministra finansów i wojny. Był twórcą tzw. Nowego Państwa, którego został dyktatorem.

²⁷ Zob. Gallo D., *Antropologia e Colonialismo: O Saber Português*. Lisboa 1988, ER Heptágno; Pereira R., *Conhecer para Dominar: O Desenvolvimento do Conhecimento Antropológico na Política Colonial Portuguesa em Moçambique, 1926–1959*. Lisboa 2006, Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa. Rozprawa doktorska z antropologii. West H., *Inverting the camel's hump: Jorge Dias, his wife, their interpreter, and I*, [w:] Significant Others: Interpersonal and Professional Commitments in Anthropology. red. Handler R., Madison 2004, The University of Wisconsin Press, 51–90., a także: Branco Freitas J., *Sentidos da antropologia em Portugal na década de 1970*, [w:] Etnográfica nr 18 (2), Lizbona 2014, s. 367.

²⁸ Catarina Alves Costa – portugalska antropolożka, reżyserka, zajmuje się antropologią wizualną i realizacją filmów etnograficznych. <http://www.fcsh.unl.pt/faculdade/docentes/ccsba> [dostęp: 1.12.2015].

²⁹ Perreira R., *Wstęp do książki Os Macondes de Moçambique: I. Aspectos históricos e económicos*, Dias J., t. 1, CNCDP/IICT, Lizbona 1998, s. 213 http://ceas.iscte.pt/etnografia/docs/vol_03/N1/Vol_iii_N1_213-228.pdf [dostęp: 11.2014].

wymienia powody, które po części odpowiadają na te pytania³⁰. Przede wszystkim filozofia antropologów fizycznych oraz prowadzone przez nich badania przesłaniały inne możliwości podejścia do społeczeństw zamieszkujących portugalskie kolonie. Ponadto warto zauważyć, że dopiero w drugiej połowie lat 50-tych nastąpiła polityczna zmiana w stosunku do terenów kolonialnych. Nie tylko stało się to możliwe, ale było wręcz konieczne, aby rozwinąć studia nad antropologicznym charakterem byłych kolonii portugalskich. Warto również zauważyć, że ówczesna portugalska władza zgodziła się, aby poprowadzić studia na terenach byłych kolonii po to, by uzyskać wskazówki jak zarządzać podbitymi społeczeństwami plemiennymi. Plemię Makonde należało do tych, którzy zaciekle walczyli o swoją suwerenność. Wiedza na ich temat pozwalała rządzić nimi i uzyskać jak największe korzyści dla imperium³¹.

* * *

Warto również zauważyć, że ten charyzmatyczny naukowiec miał również silny wpływ na etnologów pracujących na zlecenie rządu *Estado Novo*. Zaczęli oni swoją pracę wzorować na jego badaniach. Wystąpili z propozycją współpracy, w której wzięli udział badacze z kręgu Diasa czyli Veiga de Oliveira oraz Fernando Galhano. Współuczestniczyli w badaniach oraz pracy nad monografią *A Arte Popular em Portugal*.

Ponadto Dias opublikował artykuł dotyczący etnologii jako dyscypliny naukowej³² w czasopiśmie *Revista de Etnografia*. Jest to zdarzenie niebagatelne ze względu na to, że publikacja jest autorstwa badacza spoza wpływu rządu, a po drugie, dotyczy tematyki marginalizowanej przez ówczesne władze. Sytuacja taka miała miejsce ze względu na dwa główne powody. Po pierwsze Dias i jego współpracownicy wykazali możliwość prowadzenia badań zakrojonych na szeroką skalę, między innymi opartych o interdyscyplinarną współpracę ze względu na instytucjonalizację dyscypliny na uniwersytetach. Nawiązali współpracę ze znanym i cenionym portugalskim geografem Orlando Ribeiro, a także z lingwistą Paiva Boleu oraz Lindley'em Cintra'ą. Drugi istotny powód, dla którego etnologdy pracują dla reżimu Salazara rozpoczęli współpracę z Diasem i jego ekipą wynika z udanej próby pełnej instytucjonalizacji dyscypliny jaką jest antropologia. *Secção Etnografica do Centro de Estudos de Etnologia Peninsular*, a później *Centro de Estudo de Etnologia* oraz *Centro de Estudo de Antropologia Cultural* stanowiły pierwsze centra ukierunkowane na prowadzenie antropologicznych badań terenowych. Pierwsze przede wszystkim zajmowało się etnologicznymi studiami w kraju, a drugie było ukierunkowane na prowadzenie badań nad kulturami pozaeuropejskimi. Ponadto Dias był pomysłodawcą i twórcą muzeum etno-

³⁰ Perreira R., tamże.

³¹ Perreira R., tamże.

³² Dias J., *A Etnografia como Ciência*, [w:] *Revista de Etnografia* nr 1, Lizbona 1963, 7–15.

logicznego. W 1959 roku została zorganizowana wystawa pod tytułem: *Vida e Arte do Povo Maconde – Życie i sztuka ludu Makonde* – była złożona z zestawu obiektów, zebranych w ramach badań przeprowadzonych przez Jorge'a Dias. Był to moment, który stał się inspiracją do utworzenia w 1965 roku muzeum pod nazwą *Museu de Etnologia do Ultramar*. Jorge Dias został jego pierwszym dyrektorem, a po jego śmierci (1973) funkcję tą pełnił Ernesto Veiga de Oliveira. Wtedy też zmieniło ono nazwę na Muzeum Etnologii³³. Między 1975 a 1985 roku muzeum funkcjonowało okresowo. Dopiero od 1985 roku jest na stałe otwarte, w 1990 roku zostało włączone i objęte opieką przez Instytut Portugalskich Muzeów. W roku 2015 Narodowe Muzeum Etnologiczne obchodzi 50-tą rocznicę powstania.

Na gruncie uniwersyteckim Dias'owi powierzono poprowadzenie pierwszej katedry podejmującej problematykę antropologiczną. Została utworzona na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Coimbrze i Lizbonie. W roku 1968 powstał kurs o nazwie *Curso Complementar de Ciencia Antropologicas e Etnologicas* na poziomie licencjatu. Odbywał się on w *Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas Ultramarina*. Został zreformowany w 1974 roku, jak tylko zmieniła się sytuacja polityczna w Portugalii.

* * *

Warto zatrzymać się również nad kwestią teorii wykorzystywanych przez Diasa. Etnolog w przeważającej mierze korzystał z teorii dyfuzjonizmu, z którą miał do czynienia podczas studiów w Niemczech. Pracami, gdzie można zaobserwować najbardziej wyraźny wpływ dyfuzjonizmu to: *Os Arados Portugueses e as suas Prováveis Origens*³⁴ oraz *Sistemas Primitivos de Secagem a Armazenagem de Produtos Agrícolas. Os Espigueiros Portugueses*³⁵. W przypadku pierwszej pracy autor prezentuje trzy główne typy pługów, które dominowały w Portugalii. Dias uważa, że ich pochodzenie jest etnicznie różnorodne. Wymienia miejsca, z których wywodzą się dane typy. Natomiast portugalskie spichlerze, według badań Diasa, były wynikiem dyfuzji z kultury Królestwa Swebów zamieszkujących tereny północno-zachodniej Portugalii.

Drugim nurtem teoretycznym, który można zaobserwować w pracach Diasa jest wpływ amerykańskiej szkoły *Culture and Personality*. Etnolog zapoznał się z założeniami tej szkoły podczas swojego pierwszego pobytu w Stanach Zjedno-

³³ Więcej na temat muzeum: <http://mnetnologia.wordpress.com/in-english/> oraz biuletyn Lela J., *O Povo no Museu* file:///C:/Users/Ania/Desktop/3%20ROZDZIA%C5%81/Artigo%20museologia.pt.pdf.

³⁴ Dias J., *Os Arados Portugueses e as suas Prováveis Origens*, Instituto de Alta Cultura, Porto 1948.

³⁵ Dias J., Oliveira Veiga de E., Galhano F., *Sistemas Primitivos de Secagem a Armazenagem de Produtos Agrícolas. Os Espigueiros Portugueses*, Instituto de Alta Cultura, Porto 1963.

czonych i wprowadził je do swoich badań, czego doskonałym przykładem są niezwykle monografie *Rio de Onor. Comunitarismo Agro-Pastoril* i *Vilarinho da Furna, uma aldeia comunitária*. W pierwszej z nich między innymi próbuje zastosować filozoficzną dychotomię apolloński / dionizyjski³⁶. Ponadto dwie powyżej wymienione monografie, a także esej *Os Elementos Fundamentais da Cultura Portuguesa* wpisują się w problematykę badawczą podejmowaną przez amerykańską szkołę. Jest warto podkreślić to, że Dias kontynuując prace Rocha Peixoto i jego poprzedników między innymi Adolfo Coelho, Teófilo Braga'i³⁷ starał się zachować równowagę pomiędzy prowadzeniem badań dotyczących współczesnej kultury chłopskiej a najnowszą historią. Wiedział, że jeden i drugi zakres czasowy jest niezwykle ważny i warty podjęcia szczegółowych badań. Z drugiej strony zdawał sobie sprawę, że etnologia prowadzona przez jego poprzedników jest niewystarczająca i musi się rozwinąć.

* * *

Dias był etnologiem wprowadzającym różnorodne innowacje w prowadzonych przez siebie badaniach terenowych, jak i w dokonywaniu interpretacji i analiz zebranego materiału źródłowego. Jako pierwszy wykorzystał, jak na tamte czasy, dość wysublimowaną formę zdobywania informacji, mianowicie stworzył model „rozbudowanych ankiet”. Forma ta wydawała się być idealnym rozwiązaniem, którego rezultaty były widoczne w krótkim czasie i były uznane za wnioski reprezentatywne dla całego kraju³⁸. Ponadto przełomem w terenowej pracy badacza był długotrwały pobyt Diasa pośród mieszkańców Rio de Onor i Vilarinho das Furnas. Praktyki te nie były znane i wykorzystywane do tej pory przez pozostałych badaczy. Dopiero Dias jako pierwszy uznał, że jakość badań i autentyczność zebranych materiałów w dużej mierze zależy od pobytu pośród studiowanej społeczności. Uznał, że tylko w ten sposób jest w stanie zapoznać się ze wszystkimi aspektami życia kulturowego i społecznego badanych. Ponadto dzięki prężnej współpracy międzynarodowej mógł zapoznać się z najnowszymi teoriami i metodami, a także wykorzystywać je w swojej pracy. Tekst ten stanowi jedynie krótką prezentację pracy naukowej prowadzonej przez klasycę portugalskiej etnologii Jorga Diasa.

³⁶ Bendict R., *Wzory kultury*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 1999.

³⁷ Rocha Peixoto, Adolfo Coelho, Teófilo Braga prekursorzy antropologii portugalskiej.

³⁸ Leal J. *Etnografias Portuguesas (1870–1970)*. *Cultura Popular e Identidade Nacional*, Dom Quixote, Lizbona 2000, s. 51.

Summary

In this paper I would like to present the one of the most famous portuguese researcher Jorge Dias. He is the greatest twentieth century ethnologists working between 1930–1970. I also describe two of his works featuring rural communities: *Vilarinho da Furna*. *Uma aldeia comunitária* and *Rio de Onor*. *Comunitarismo Agro-Pastoril*. These works at the same time representing the beginning of changes towards modernism in the portuguese anthropology. What is more, I write shortly about the studies, which were first led by ethnologist in colonial countries that were under Portuguese governments.